

ישועות זה סדר נזיקין

סדר נזיקין בכלל, ומסכת בבא קמא בפרט, נחשבים ללב ליבו של לימוד הגמרא, אבן הראשה של העיסוק בדברי תורה.¹ על נושאי הנזיקין נכתבו אין ספור שיעורים, חידושים וספרים. בהסתכלות פשוטה, הנזקים הם פגמים בעולם, קלקולים ביצירה השלמה. האדם מצווה להשמר מפני המזיקים: "אמר ריש לקיש: ... ישועות - זה סדר נזיקין"² ופירש רש"י: "מושיען, מזהיר לפרוש מהיזק ומהתחייב ממון".

עם זאת, המילה 'אבות' מרבה להופיע במשנה בקשר לאבות האומה וכיוצא בהן והשימוש בה יוצר איפוא תחושה חיובית. מדוע נבחרה דווקא מילה זו כדי לתאר את סוגי הנזקים? אנו ניווכח שהבחירה במילה זו אינה מקרית, והיא מבטאת את הבנתם של חז"ל את משמעות המזיקים.

'אבות מכלל דאיכא תולדות'

המשנה פותחת בהצגת 'ארבעה אבות נזיקין' - השור הבור המבעה וההבער. האבות מגדירים את סוגי הנזקים עליהם חייבה התורה, והם נלמדים מהמקרים המפורטים בפרשת משפטים.³ סוגיית הגמרא פותחת בדיוק לשוני: "אבות - מכלל דאיכא תולדות". כלומר, הגדרת סוגי הנזקים כאבות באה ללמד שיש להם תולדות ואף עליהם חייבים.

אבות נזיקין או אבות העולם?

המשמעות הטכנית של המילה 'תולדות' ברורה - הם יוצאים מהאבות. כשם שראינו שהמלה 'אבות' באה בדרך כלל בהקשר חיובי, ננסה להתחקות אחר ההקשרים בהם מופיעה המילה 'תולדות'. מילה זו כמעט שאינה מופיעה במשנה,⁴ אך היא מופיעה בתורה. אנו פוגשים בה לראשונה בספר בראשית.⁵

* תודה לתלמידי בכולל 'אשכולות' בלוד, ולבני עמיחי נ"י.

1. משנה בבא בתרא י', ה: אמר רבי ישמעאל הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה גדול מהן שהן כמעין הנובע.
2. בבלי שבת לא, א.
3. פירוש האב 'מבעה' נתון במחלוקת אמוראים (ב"ק ג, ב). למ"ד מבעה הוא אדם, הוא נלמד מויקרא כד, כא.
4. ר' משנה מכשירין ו', ה; נדרים ו', ח.
5. בראשית ב', ד; ה', א ועוד

מבלי להכנס למשמעותה המדוייקת של המלה **תולדות** בספר בראשית, ברור שהיא קשורה לילדים ולמעבר מדור לדור. ספר בראשית שעוסק בבריאת העולם ובניינו, מרבה לעסוק בברכה. משמעותה של הברכה היא בדרך כלל היא ריבוי צאצאים. במילים אחרות: ה'תולדות' בספר בראשית הן ברכת ה' לברואיו המתבטאת בריבוי חיים.

המלה 'תולדות' בתורה, מופיעה איפוא בהקשר חיובי של ריבוי חיים. מסתבר איפוא, שהשימוש במילה 'אבות' כשהוא בא כדי להורות על קיומם של תולדות, חיובי אף הוא. המוליד ילדים בונה את העולם. אם כן, מדוע דווקא ביחס למזיקים המחריבים את העולם בחר התנא להשתמש בלשון אבות? ומדוע דווקא להם יש תולדות – מילה המציינת בדרך כלל ריבוי חיים?

הסוגיא הפותחת את המסכת מזכירה את המקומות בהם מופיעה המילה אבות במשנה בהקשר הלכתי. בנוסף לאבות הנזיקין, מופיעים במשנה גם אבות **הטומאות**, ואיסורי מלאכה בשבת. והנה בכל המקומות בהם מופיעים 'אבות', ההקשר הוא שלילי. טומאה ואיסור.

מדוע דווקא ל'אבות' בתחומים אלה, ישנם תולדות? כיצד צומחת ברכה ממקור שאינו חיובי? האם סברו חז"ל שדווקא תחומים של הרס הם שיוצרים תולדות? האם הרע יוצר 'תולדות' יותר מן הטוב?⁶

אבות מלאכה

כדי לבאר את השימוש במלה 'אבות' נבדוק את משמעותם של האבות לחיי האדם בשלושת התחומים שהוזכרו. נפנה תחילה לביאור השימוש במושג 'אבות' ביחס למלאכות האסורות בשבת. כידוע, מזכרים בגמרא שני מקורות לאבות המלאכה בשבת:

א. סמיכות הצווי על השבת למלאכת המשכן⁷ -

מלאכת המשכן היא מלאכת בניינו של המשכן והקרבת הקרבנות. המשכן והמקדש היו דומים לבית אדם חשוב, והמלאכות שנעשו בהם היו נעשות בכל בית.⁸

ב. המילים 'מלאכה מלאכתו' מופיעות בתורה לט' פעמים.⁹

6. ראוי למשל לבדוק האם יש הבדל בין הקדושה לטומאה באפשרות ההתפשטות שלהן. האם רק טומאה מתפשטת במגע? ראה שמות כ"ט, לז, ושמות ל', כט, ומפרשים שם. רב"ע פ' שם כפשוטו, שנגיעת בקודש מקדשת, ע"פ חגי ב', יב עיי"ש. ראה עוד ויקרא ו', יא בדברי המפרשים.

7. כבסוגיא בב"ק ב, א: הך דהוה במשכן חשיבא קרי לה אב.

8. כידוע, מחולקות מלאכות שבת (המופיעות במשנה במסכת שבת, ז, ב) לקבוצות. מלאכות העוסקות ב'סידורא דפת' (11 מלאכות מעבודת השדה ועד להכנת הפת); מלאכות העוסקות בהכנת בגדים (13 מלאכות), ומלאכות העוסקות בכתיבה (9) ובהכנת כלים (5). המלאכות הדרושות להכנת אוכל ובגדים התרחשו בכל בית. מסתבר שהכנת כלים נצרכה לכל אדם גם אם לא התרחשה בפועל בכל בית. כתיבה היתה נדירה יותר בעולם העתיק, אך עדיין מצויה למדי.

9. שבת מט, ב ועוד.

לפי שיטה זו מהפסוק נלמד מספרן של המלאכות האסורות. על חכמים היה מוטל לקבוע מה הן המלאכות המרכזיות בימי החול, והן אלה שנאסרו בשבת.¹⁰

סוף דבר, המלאכות האסורות בשבת הן מרבית המלאכות המרכזיות בחיי אנוש.

אנו רגילים להתייחס לצד האיסורי שבאבות המלאכה, לכך שעשיית מלאכות מסויימות ותולדותיהן נאסרה בשבת. ברם, כפי שהתברר כאן, תוכנם העיקרי של איסורי שבת הוא מעשים שביום חול **בונים** את העולם.

התורה מצוה עלינו לחדול מלפתח את העולם ולבנותו במהלך יום אחד בכל שבוע, כדרך שהקב"ה עצר את בריאתו של העולם ביום השבת. נמצא שדווקא מפני חשיבותם של אבות המלאכה לבניין העולם, נאסרו מלאכות אלה ביום השבת.

איסור מלאכה בשבת עלול להתפס כשלילת ערך בניין העולם על ידי האדם. יכולנו לחשוב שכדי להתקדש צריך האדם להתרחק מהחיים. אמנם האדם אנוס לעבוד כדי חיו, אך עליו לצמצם בכך ככל שיוכל. הצורך במלאכה הוא תוצאה של חטא אדם הראשון ואיש הקודש מתרחק מהחטא ותוצאותיו. להשקפה זו יכולה להיות השפעה לא רק על ימי החולין, אלא גם על השבת עצמה. אם תפקיד האדם להתנתק מהעולם הזה והשבת היא היום בו הוא מצווה לעשות כן, יכולה השבת להפוך ליום בו נאסרים כליל החיים החומריים. השימוש במלה 'אבות' שיש להם תולדות בא להוציא מתפיסה זו. המלאכות בונות את העולם, ועל כן גם יש להן תולדות. בלשונות אלה רמזו חז"ל לתפיסתם את השבת כיום שאינו שולל את בניין העולם החומרי. יום השבת משפיע מקדושתו על ימי החולין אך אינו עומד בניגוד להם. המעשה האנושי בבניין העולם נועד לתקן את העולם והוא חיובי ביסודו. עם זאת, האדם עלול להתגאות במעשה ידיו וביכולת היצירה שלו. תפקידו של יום השבת הוא לרסן את הגאווה האנושית. לשם כך אין צורך לאסור לגמרי את החיים החומריים בשבת, אלא רק חלק מהמלאכות. על כן גם ביום השבת עצמו נאסרו רק לט' אבות המלאכה ותולדותיהם. שאר הדברים לא נאסרו והדבר מאפשר לאדם להתענג על החיים החומריים בשבת - **'וְקָרְאתָ לַשַּׁבָּת עֵינָג'** (ישעיהו נח, יג).

אבות הטומאות

בניגוד לאבות שבת, שהן המלאכות הבונות את העולם, הטומאות נתפסות כדבר שלילי המרחיק את האדם מכל קודש. אבי אבות הטומאה הוא אדם מת, ואחד מהאבות - שכבת זרע. המשותף להם הוא הפסקה של חיים. הפסקה של חיי אדם, או זרע שלא מילא את יעודו ליצור חיים חדשים.¹¹ השימוש כאן ב'אבות ותולדות' נראה פחות חיובי מאשר באבות ותולדות בשבת. עדיין

10. תוס' הרא"ש שבת מט, ב ד"ה יש מפרשים; ריטב"א שם ד"ה כנגד.

11. ספר הכוזרי מאמר ב, ט.

מוטל עלינו לברר מפני מה השתמשו חז"ל בצמד החיובי 'אבות ותולדות' המסמל המשכיות של חיים, ביחס לטומאה הקשורה בהפסקת החיים. נחזור לכך להלן.

תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן?

על פי האמור, מובן מדוע תולדות שבת כיוצא בהן בעוד תולדות הטומאה אינן כיוצא בהן. תולדות שבת דומות לאבות, ובונות את העולם כמותם. תולדות הטומאה אינן נעשות תולדות מחמת דמיונם לאב, אלא בגלל שנגעו בו.¹² כלומר: טומאתן של התולדות נובעת מהפגישה עם מצב בו נפסקו חיים, ולא מהפסקת חיים ממש. על כן אין טומאת התולדות זהה לזו של האבות. הדבר מתבטא בכך שהאבות מטמאים גם אדם וכלים, ואילו התולדות מטמאות רק אוכלין ומשקין.

ביחס לנזיקין מתלבטת הסוגיא אם תולדותיהן כיוצא בהן או לא. על פי הנ"ל, אפשר שהגמרא מתלבטת בשאלה איזה סוג תולדות יש בנזיקין? האם תולדות הדומות לאב (שדינן ודאי כמו האב), או תולדות היוצאות מהאב?¹³ אך לפי מה שלמדנו הדמיון לשבת וטומאה מעלה שאלה מהותית נוספת: האם אבות הנזיקין הם בוני עולם – כאבות שבת, או שהם דומים לאבות הטומאות?

בניין המשכן כילה את המזיקין

כדי להבין את משמעות אבות הנזיקין, נעבור לעסוק בעניין ה'מזיקים'. חז"ל מכנים את השדים, כוחות טבעיים המשחיתים את העולם, בשם 'מזיקים'.

בדרך הטבע, העולם שבונה האדם מתקלקל והולך. אדם שאינו שומר את ביתו, עתידיים צמחים לעלות בו, תקרתו תיפול והבית כולו יחרב. "בַּעֲצֵלְתֵי־ם יִפֹּן הַמְּקָרָה וּבִשְׁפָלוֹת יָדִים יִדְלַף הַבַּיִת" (קהלת י', יח). כלומר: העצל שאינו מטפל בביתו לכך שיהרס. "... וְשָׂאֵה יָכַת שְׁעָרָה" (ישעיהו כ"ד, יב) – שד ששמו שאיה מכתת שער בית שאין בני אדם דרין בו.¹⁴ על צורתו של שד זה אומרת הגמרא: "אמר מר בר רב אשי: לדידי חזי ליה, ומנגח כי תורא"¹⁵ השד המזיק את הבית נוגח כשור! כנגד כוחותיו ההרסניים של הטבע עומד האדם ובונה, ובניינו מרחיק את הכוחות המזיקים.

12. פלפולא חריפתא ס' א', ג.

13. הראשונים כתבו שלכאורה אין מקום לשאלה, כיון שתולדות הנזיקין דומות לשבת בכל צד, ר' רא"ש ס' א. ראה הסבר שרידי אש ב"ק ס' י': "ומה ששואלת הגמ' תולדותיהן כיוצא בהן וכו', השאלה איננה בדינא אלא במציאות, אם תולדות דנזיקין הם תולדות מסברא, ואז בודאי הם כיוצא בהם כמו אצל שבת, או אם התולדות הם רק נולדו מן האב, ואז לאו כיוצא בהן, כמו אצל טומאה." ולמסקנת הסוגיא: "ובאמת לפי המסקנא מצינו רק חצי נזק צרורות, דשם התולדה נולדה ממש מן האב, דהרגל התיזה צרורות שהזיקו, ושם לאו כיוצא בהן." וראה עוד להלן.

14. רש"י ב"ק כא, א.

15. סוטה מה, א.

כאמור לעיל, בניין המשכן (ממנו נלמדו אבות המלאכה בשבת) מסמל את בניין העולם. על פי זה מובנים דברי חז"ל המספרים שבניין המשכן סילק את המזיקים¹⁶:

ויהי ביום כלות משה, אמר ר' יוחנן מהו ביום כלות? לשון כילוי.
 ביום שהוקם המשכן נתכלו המזיקין מן העולם,
 שעד שלא הוקם את המשכן היו מזיקין מצויין בעולם.

בניין המשכן סילק את המזיקין מן העולם, חיזק את כוחות הבניין וכלה את כוחות ההרס.
 בהמשך אותו מדרש מתואר אחד מן המזיקים:

כיצד עשוי? ראשו דומה לעגל, וקרן אחת יוצאה מתוך מצחו.


המזיק הדומה לעגל הוכרת ביום הקמת המשכן. כאמור לעיל, המשכן מסמל את בניין העולם כנגד המזיקים. העגל, אחד מהמזיקים, כלה מן העולם ביום הקמת המשכן. כלומר: המשכן כיפר על מעשה העגל.¹⁷

השד הדומה לעגל, לשור צעיר, כלה מן העולם ביום הקמת המשכן. 'מזיקין' במובן של שדים משחיתים אין יותר. אך 'אבות נזיקין' במסכת בבא קמא (ובהם גם שור!), יש ויש. האם אבות הנזיקין מחריבים את העולם כדרך ה'מזיקים' קודם בניין המשכן?

אבות הנזיקין

כדי להבין את יחסם של חז"ל לאבות הנזיקין, נתבונן בתפקיד אבות הנזיקין בעולם העתיק.

א. השור היה בהמה חשובה ביותר במשק הבית. הכתוב אומר: "בְּאֵין אֲלֵפִים אֲבוֹס בְּרַ וְרַב תְּבוּאוֹת בְּכַח שׁוֹר" (משלי י"ד, ז). כוונת הפסוק היא שבהעדר 'אלפים' (= שוורים), אין תבואה בבית. הפסוק מוסיף שרק בכוח שור החורש את השדה תצמח תבואה רבה. השור היה בהמת החרישה החזקה ביותר, ובכוחה צמחו 'רב תבואות'.

בכוחו של הבקר השתמשו לא רק לחריש ולמשא, אלא גם בשרו וחלבו נאכל. אין זה מקרה שהאות הראשונה של הכתב העברי, היא 'אלף', ששמעה שור, כמו בפסוק שהובא לעיל. צורתה של האות אלף הקדומה היתה ציור ראשו של השור = .

ב. קשה להפריז בחשיבות הבור בעולם העתיק. הבור שימש לאגירת הדבר החשוב ביותר לחיים, המים. האלילים מדומים בנביא "בְּאֵרֶת נְשִׁבְרִים אֲשֶׁר לֹא יִכְלוּ הַמַּיִם" (ירמיהו ב', יג). ומגד, בור שמכיל מים בלא לאבדם, מחיה את בעליו. "שִׁתָּה מַיִם מְבוֹרָךְ" (משלי ה', טו). בכל מקום בארץ בו נמצאים בתים עתיקים, צמודה להם מערכת של איסוף מים לתוך בור. בורות שלא שימשו לאיסוף מים, שימשו לאכסון, כמקור לחציבת אבני בניין, ובשעת מצוקה גם כחלק ממערכת מסתור.

ג. ביחס למלה 'מבעה' נחלקו רב ושמואל אם הכוונה לאדם או לשור.

16. תנחומא בובר נשוא כז (ורשא כג).

17. ע' למשל שמות רבה (וילנא) נא, ד.

פירוש המלה 'מבעה' אינו מבורר. אם נפרש כמ"ד מבעה זו השן, משמעות המלה היא מלשון גילוי.¹⁸ אפשר ששן הבהמה מתגלה בבואה לאכול, או שהשדה מתגלה ונחשף כתוצאה מאכילת צמחייתו. לעיל הסברנו את חשיבות הבקר לעבודת האדם. הבקר והצאן חשובים מסיבות נוספות. בעלי החיים שמשו למאכל, ומהאוכל (את השדה) יצא מאכל. חשיבותם של בעלי החיים נבעה גם מגיזת צמרם ומעורם. הללו שמשו תמיד את בני האדם לעשיית מלבוש. מעניין שאף המלבוש קשור לגילוי ולכיסוי. הבגד הראשון אותו עשה הקב"ה לאדם הראשון היה עשוי מעור. בין מלאכות שבת, שכבר הראינו שעוסקות בבניינו של עולם, מופיעים גם הכנת אוכל מבעלי חיים, ושימוש בעורם (לכתיבה) ובצמרם (לבגדים).

ד. אב הנזיקין הרביעי הוא ההבער. האש היא יסוד התרבות האנושית כולה. היא משמשת למאור, להכנת אוכל ולמלאכות רבות. דומה שאין צורך להוכיח שהתרבות האנושית בנויה על שימוש באש. גם בבית המקדש בערה אש תמיד על המזבח, ובמנורה האירה אש. ההבערה היא כמובן גם אחד מאבות המלאכה בשבת.

נמצאנו למדים שארבעה אבות נזיקין הם בוני עולם. כמעט שאין לתאר את התרבות האנושית הקדומה ללא בהמות עבודה, בשר למאכל, צמר לבגדים, אש ובורות מים. האדם למד לרתום לתועלתו בעלי חיים וכוחות טבע והסתייע בהם לפיתוח עולמו. זו הסיבה להתייחסות החיובית המשתמעת משימוש הלשון 'אבות ותולדות' ביחס לאבות הנזיקין. בדרך כלל בניזיקין תולדותיהם כיוצא בהן כמו במלאכות שבת, כי אלו ואלו בוני העולם הם.

ברם, מתוך דברי התורה והדגשתם במשנה אנו לומדים שכוחות אלה, בוני העולם, עלולים גם להחריבו.

המים החריבו את העולם במבול; האש שימשה את הקב"ה להחרבת סדום ובעלי החיים היוו תמיד איום על האדם, על חייו ועל מזונו.

נתמקד במים. הקב"ה היה צריך לסלק את המים מעל פני האדמה כדי לאפשר לעולם להווצר. אמנם ללא מים אין חיים אך עליהם להגיע בכמות מתאימה ובצורה מרוסנת, כדי שיועילו ולא יזיקו.¹⁹ בדומה לכך אף האדם הבונה את עולמו צריך ללמוד לרסן את כוחות הטבע. עיקר כוחו של האדם בבניין העולם נובע מניצול הטבע לטובתו. האדם למד להשתמש בכוחות נוספים על כוחו שלו על מנת לבנות את העולם. אך שימוש זה בטבע גובה מחיר: כוחות חיים יכולים להחריב ולהזיק וכדי למנוע זאת יש לרסנם ולשומרם. נמצאנו למדים שארבעה אבות נזיקין משמשים ביד האדם לבניין העולם, אך סכנתם מרובה והם עלולים גם להזיק.

18. ב"ק ג, ב.

19. ר' מאמרי 'פלגי מים, משמעות המים במקרא ובמדרשי חז"ל', בתוך טללי אורות כרך ה, מכללת אורות אלקנה, עמ' 119-102.

כשם שראינו שהשימוש במלה 'אבות' בהלכות שבת בא לבטא יחס חיובי לבניינו של עולם, כך הוא גם בנזיקין. עלולים היינו לראות בעשייה בעולם הגשמי וברתימת כוחות הטבע למעשה האדם משהו שיש להמנע ממנו ככל שאפשר. העולם מלא כוחות שליליים 'מזיקין' שיש להתרחק מהם. השימוש במילה 'אבות' יוצר התייחסות חיובית לכוחות אלה ולשימוש בהם. בכוחות שעלולים להזיק אנו משתמשים לבניין ולתיקון. אין האדם מצווה להתרחק מכוחות אלה, אלא אדרבה: עליו להשתמש בהם אך לרסנם שלא יזיקו.

תולדותיהם כיוצא בהן – לקיים מילי דנזיקין!

הכרעת הסוגיא שכמעט בכל הנזיקין 'תולדותיהן כיוצא בהן', פירושה איפוא שאבות הנזיקין הם כאבות שבת. אלו ואלו הם בוני עולם, ותולדותיהם כמותם. ה'מזיקים' אמנם כלו מן העולם, אך בכל זאת עלינו לרסן את מעשינו: לעצור את בניין העולם יום אחד בשבוע, ולנתב את הכוחות הבונים בהם אנו משתמשים באופן שלא יזיקו.

אבות הנזיקין אינם רוע שיש להמנע ממנו, אלא כח טוב, שצריך להשתמש בו, אך לרסנו ולכוונו. הבנה זו מבהירה את דברי רב יהודה: ²⁰ "האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין". החסידות עליה מדבר רב יהודה, אינה רק המנעות מלהזיק. גם מי שבטל מכל מלאכה ואינו עוסק בישובו של עולם אינו מזיק. החסיד עליו מדבר רב יהודה עוסק בישובו של עולם, ו'מקיים' מילי דנזיקין. כלומר: הוא משתמש בכוחות העלולים להזיק כדי לבנות את העולם, אך הוא מכיר את הפוטנציאל והסכנה שבהם, ויודע לנתב אותם לטובה ולשמרם שלא יזיקו.²¹

חיים ומות – רע וטוב?

לאחר שלמדנו שאבות שבת ונזיקין הם בוני העולם ועל כן נקראו בשם 'אבות', עלינו להסביר מפני מה אבות הטומאות שעניינם הפסקת החיים מכונים אף הם 'אבות'? כדי להשיב על כך נתבונן בדברי הגמרא (ע"ז ה, א):

אמר ריש לקיש: בואו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הן לא חטאו - אנו לא באנו לעולם.

חטאם של אבותינו המוזכר בדברי ריש לקיש הוא חטא העגל. מתן תורה ביטל את המוות מן העולם, וחטא העגל החזירו. ריש לקיש מבאר, שאילו לא היו אבותינו חוטאים בחטא העגל ולא היו מתים, לא היה צורך בהעמדת דורות נוספים.

יש לשים לב שהעגל, שור צעיר, מאבות הנזיקין, הוא שהחזיר את המוות. באופן מפתיע, ריש לקיש ראה בחטא העגל שהחזיר את המוות לעולם, את צדו החיובי: אלמלא אבותינו חטאו - לא היו תולדות, לא היינו אנו באים לעולם! אלמלא המוות לא נבראו חיים חדשים.

20. בבא קמא ל, א.

21. השוה לדברי המהר"ל בהקדמה ל'דרך חיים', שקיום מילי דנזיקין פירושו להשמר מהנזק שהוא רע לגמרי שאין בו הנאה למזיק. אך עיי"ש שפירש 'מילי דנזיקין' על אדם המזיק בידיים ולא על ממון המזיק.

רעיון זה נכון ביחס לכל המזיקים. אלמלא היו הדברים מתיישנים ונהרסים, אלמלא היו הבתים נופלים, לא היה צורך ולא היה מקום לכל בניין והתפתחות חדשים. תנאי להתפתחות מתמדת הוא הרס של הישן.

תובנה זו מעמיקה עוד את משמעותם של אבות הנזיקין. עד כה עסקנו בצד החיובי שלהם, בהיותם בוני עולם שעלולים גם להרוס. והנה לפי דברי ריש לקיש, ללא הרס לא היה כלל מקום לבניין. רק בגלל הטבע ההורס תמיד את מעשי האדם, ישנו מקום לבניין האנושי. במילים אחרות: אמנם בנין המשכן סימל שלב חדש ביכולת האדם ליצור ולבנות, כלו המזיקים מן העולם, אך גם עכשיו אנו זקוקים למידה מסויימת של הרס, בלעדיה לא תהיה אפשרות להמשך הבניין.

הטומאה כמבטאת הפסקת חיים קשורה איפוא גם ליכולת התחדשות. טומאה קיימת רק במקום שישנם חיים. על כן גם אבות הטומאות הוכתרו בכינוי 'אבות', בשל הפן החיובי שיש בקיומם.

טומאת האדם עלולה לגרום לנו להטיל ספק ביכולת האדם להתקדש ולהטהר. איך יוכל יצור זמני, עשוי מחומר כלה לעלות בהר ה' גם ביחס לטומאה הבחירה של חז"ל להשתמש במלה 'אבות', באה ללמד על משמעות חיובית שישנה בקיומם. אמנם האדם עלול להטמא, אך אין הדבר גורר התיחסות שלילית לחייו. ההפך הוא הנכון: דווקא בשל יכולתו של האדם להתרומם אל הקודש הוא נטמא במותו. "לפי תבתן היא טומאתן" (משנה ידים ד', ו). דיני טומאה לא רק מרחיקים את האדם מן הטומאה, אלא גם מאפשרים מגע איתה על ידי היכולת להטהר.

חצי נזק צרורות

למסקנת הסוגיא, ישנה תולדה אחת מתולדות הנזיקין שאינה כיוצא באב: חצי נזק צרורות. הצרורות הם רגבי אדמה ואבנים הניתזים מתחת לרגלי הבהמה בהליכתה. הצרורות דומים לתולדות הטומאה בכך שהם יוצאים מרגל השור באופן פיזי, ודינם פחות מנזק רגל רגיל.²² המלה 'צרור' בלשון חכמים, מציינת בדרך כלל משהו חסר ערך. חכמתו של ילד קטן נמדדת על פי יכלתו להבחין בין 'צרור וזורק' לבין 'אגוז ונוטלו'.²³ הצרורות הם תוצאה של עבודת המסתת באבן.²⁴ כלומר: בניית בית תשאיר אחריה צרורות, אך הם חסרי ערך ואין הסתת מעוניין בהם. המיוחד בנזק צרורות הוא איפוא שהבהמה אינה מכוונת למעשה ההתזה. בניגוד לנזק אחר של בהמה בו היא מכוונת למעשה שעשתה (גם אם לא לנזק הנובע ממנו), הצרורות הם מעשה לא מכוון, לא של הבהמה ואף לא של האדם הנוהג בה.

כשם שמצאנו בנזקי צרורות, כך הוא בעולם בכלל. כמעט אין אפשרות לעשות מעשה חיובי בלא שיהיו לו 'צרורות', תוצאות מזיקות בלתי מכוונות. עובדה זו היא תוצאה הכרחית של ריבוי עשייה

22. שרידי אש, ב"ק ס"ו י'.

23. סוכה מב, ב ועוד.

24. כמעשה בר' עקיבא, אבות דר' נתן נו"א פ"ו; הוספה ב לנו"א פרק ת.

וריו חיים. הצורות דומים לטומאות בכך ששניהם אינם חלק ממעשה הבניה עצמו. הפסקת החיים הכרוכה בטומאה מאפשרת את בניין העולם, והצורות הם תוצאה הכרחית שלו, אך כאמור כשלעצמם אינם בונים את העולם. זו גם הסיבה ל"חולשת" דיניהם. הטומאה נחלשת והולכת ככל שהיא מתרחקת ממקור הטומאה, ודין נזק צורות הוא לשלם רק חצי נזק.

ישועות זה סדר נזיקין

ראינו שהמשנה בחרה להשתמש בביטוי 'אבות' החיובי ביחס לשלושה נושאים שנראים ממבט ראשון שליליים והרסניים. חז"ל באו ללמד שאמנם כוחות הבניין עלולים להזיק וכוחות היצירה האנושית עלולים להביא את האדם לגאווה, אך עם זאת אין להתייחס אליהם באופן שלילי. העולם וכוחות החיים שבו הוא חיובי, אלא שיש להגביל מעט את הכוחות הללו כדי שלא יקלקלו. אפילו הטומאות שמייצגות את הפחיתות האנושית וזמניותה, מבטאות את האפשרות להתחדש וליצור, " ... תִּסֶּף רוּחַם יִגְעוּן וְאֶל עֶפְרָם יָשׁוּבוּן. תִּשְׁלַח רוּחְךָ יִבְרָאוּן וְתִחַדֵּשׁ פְּנֵי אֲדָמָה" (תהלים ק"ד, כט-ל). ההלכות בשלושת הנושאים האמורים, אינן באות להרחיק את האדם מהעולם, אלא אדרבה: הן באות ליצור את המסגרת המאפשרת לאדם להיות מחובר אליו בצורה מתוקנת.

על פי דברינו תתבאר משמעות דרשת ריש לקיש המופיעה בראש המאמר, 'ישועות - זה סדר נזיקין'.²⁵ אבות הנזיקין מקדמים את העולם ואת האדם. על כן הישועה אינה מן הנזק, אלא אדרבה: היא משתמשת בכוח החיים של ה'מזיק' כדי לבנות את העולם לקדמו ולהושיעו.²⁶ סדר נזיקין מאפשר קיומה של חברה שנזקיה מועטים, ומתוך כך אבות הנזיקין מסייעים לישועת האדם ותולדותיהם כיוצא בהן לטובה.

25. שבת לא, א.

26. השוה לדבריו לעיל, על יד הערה 20. ראויים הדברים לריש לקיש, שהשתמש בכוחותיו הגדולים ללימוד תורה, ב"מ פד, א. וראה מאמרי "אש ומים - רב ותלמיד במשנתם של ר' יוחנן וריש לקיש", בתוך 'היכלי הנפש' בהוצאת מכללת אורות ישראל תשס"ט, עמ' 265-288.